

ÚLOHA OSOBNOSTÍ A INSTITUCÍ V ROZVOJI VZDĚLANOSTI V EVROPSKÉM KONTEXTU

Editoři
TOMÁŠ KASPER
NADĚŽDA PELCOVÁ
SLAWOMIR SZTOBRYN

KAROLINUM

Úloha osobností a institucí v rozvoji vzdělanosti v evropském kontextu

Editoři

Tomáš Kasper

Naděžda Pelcová

Slawomir Sztobryn

Recenzovali:

doc. PhDr. Ilona Semrádová, CSc.

PhDr. Pavel Neumeister, Ph.D.

prof. nadzw. dr. hab. Michał Głażewski

Redakce Richard Straberger

Grafická úprava Kateřina Řezáčová

Sazba DTP Nakladatelství Karolinum

Vydání první

© Univerzita Karlova v Praze, 2013

Editors © Tomáš Kasper, Naděžda Pelcová,

Slawomir Sztobryn, 2013

Kolektivní monografie Úloha osobností a institucí v rozvoji vzdělanosti v evropském kontextu vyšla s laskavou finanční pomocí Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy. Konference v rámci oslav 120. výročí založení Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského proběhla pod záštitou ministra školství prof. Petra Fialy na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy dne 25. 10. 2012.

ISBN 978-80-246-2286-6

ISBN 978-80-246-2308-5 (online : pdf)

Univerzita Karlova v Praze
Nakladatelství Karolinum 2014

<http://www.cupress.cuni.cz>

Obsah

Úvodní slovo děkanky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy doc. PaedDr. Radky Wildové, CSc.	9
Zdravice doc. RNDr. Miroslava Brzeziny, CSc., děkana Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci	11
Zdravice PhDr. Markéty Pánkové, ředitelky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského	12
Zdravice Ing. Evy Bartoňové, náměstkyně ministra školství, mládeže a tělovýchovy	14

Plenární vystoupení

Odkaz Komenského dnešku <i>Naděžda Pelcová (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy)</i>	17
Zur theoretischen und gesellschaftlichen Konstitution der Eigenlogik moderner Erziehung. Überlegungen im Anschluss an Jan Amos Comenius und Jean-Jacques Rousseau <i>Dietrich Benner a Dariusz Stepkowski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie)</i>	23
České učitelstvo mezi sjezdy československého učitelstva 1870–1880 v diskusi Posla z Budče <i>Tomáš Kasper (Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci)</i>	37
Aspekte der Professionalisierung der österreichischen Volksschullehrerschaft in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts <i>Gerald Grimm (Alpen-Adria Universität Klagenfurt)</i>	47

I. Teorie výchovy a filozofie výchovy v evropském kontextu 61

1. Filozofie, kultura a vzdělanost.	61
Kazimierz Sośnicki jako przedstawiciel polskiej pedagogiki filozoficznej <i>Slawomir Sztobryn (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	63
Myślenie w kategoriach kosmopolityzmu. Implikacje dla edukacji <i>Andrzej Murzyn (Uniwersytet Śląski, Cieszyn)</i>	71
História a smerovanie výchovy súčasného človeka <i>Gabriela Jonášková (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)</i>	79
Rola uniwersytetu we współczesnym systemie szkolnictwa wyższego <i>Dorota Pauluk (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)</i>	85
Výchovná úloha kultúry. Reflexia filozofie Ladislava Hanusa <i>Andrej Rajský (Trnavská univerzita)</i>	93
Pedagogika pomyselnej egzystencji jako współczesny mikrosystem wychowania <i>Alicja Żywczyk (Uniwersytet Śląski w Katowicach)</i>	103
Košická kritika spoločnosti ve spojitosti s jeho kritikou stávajícího myšlení a jeho vlivu na společenské jednání <i>Stanislav Stark (Západočeská univerzita v Plzni)</i>	119
Teorie sociální funkce bezúčelnosti. První nástin (Wilhelm von Humboldt) <i>Michael Hauser (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy)</i>	127

Pedagogika autentyczności. Miedzy autentycznością a narcyzmem <i>Agnieszka Galkowska i Stanisław Galkowski (Krakowska Akademia im. A. Frycza Modrzewskiego)</i>	135
Celowość wychowania jako kwintesencja istoty wychowania w pedagogice filozoficznej K. Sośnickiego <i>Krzysztof Kamiński (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	147
Kategoria sprawstwa w wychowaniu K. Sośnickiego a podmiotowość według T. Gordona <i>Malgorzata Rosin (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	155
Autorytet w wychowaniu w ujęciu Kazimierza Sośnickiego	165
<i>Magdalena Błędowska (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	165
2. Prameny výchovy a výchovné etiky	175
Etyki ekologiczne u podstaw filozofii wychowania ekologicznego <i>Beata Gola (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)</i>	177
Teoria wychowania moralnego a filozoficzna koncepcja sumienia. Tomasz z Akwinu – Max Scheler – Jürgen Habermas <i>Jaroslav Horowski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu)</i>	187
Z filozofického odkazu Svätopluka Štúra <i>Viera Jakubovská (Univerzita Konštantína Filozofa v Nitre)</i>	199
Polska paideia neotomistyczna w perspektywie odmian tomizmu <i>Mikolaj Krasnodebski (NWSP w Białymstoku)</i>	207
Odpowiedzialność jako kategoria edukacyjna w buddyjskich naukach Dzogczen <i>Wojciech Mikolajewicz (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	221
Etyczny wymiar „bezdolności” działania pedagogicznego – ku etyce sytuacyjnej <i>Anna Walczak (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	227
Semantyka czasownika paideuo w Grecji okresu wczesnoklasycznego <i>Marcin Wasilewski (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	235
Idea liberal education oraz jej obecność w wybranych zamysłach edukacyjnych w Polsce na przestrzeni wieków poczynając od doby oświecenia <i>Katarzyna Wrońska (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)</i>	245
Role celku ve filozofii J. A. Komenského a J. Patočky <i>Anna Hogenová (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy)</i>	255
K české filozofii výchovy ve světě: po stopách vlivu J. A. Komenského a J. Patočky na evropskou či světovou teorii výchovy a vzdělávání <i>Zuzana Svobodová (Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích)</i>	269
Problém korupce a smysl vzdělání <i>David Rybák (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy)</i>	277
Teoria wychowania personalistycznego Karola Górskiego jako myśl społeczna <i>Janina Kostkiewicz (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)</i>	289
Kształcenie a wychowanie. Uwagi dotyczące pojęcia kształcenia na marginesie myśli filozoficznej Karola Wojtyły <i>Anna Szudra-Barcz (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II)</i>	297
Działanie wychowawcze jako element struktury procesu wychowania w koncepcji K. Sośnickiego <i>Alina Wrobel (Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Łodzi)</i>	307
Homo educandus na cestách horskej výchovy <i>Peter Rusnák (Trnavská univerzita)</i>	317
II. Role osobnosti a institucí při utváření vzdělávacích struktur (historicko-pedagogická analýza)	325
Vliv osobnosti na reformu vzdělávání. Příklad Anny Süssové <i>Eva Šmelová (Pedagogická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci), Karel Ryjál (Univerzita Pardubice)</i>	327

Paní de Genlis – postava evropské vzdělanosti? <i>Milena Lenderová (Univerzita Pardubice)</i>	339
Moravské kořeny uctívání Jana Amose Komenského <i>František Hýbl (Muzeum Komenského v Přerově)</i>	349
Vzdělávací činnost Amerického klubu dam (1865–1895) <i>Milena Secká (Náprstkovo muzeum asijských, afrických a amerických kultur)</i>	367
Učitelé a počátky Pedagogického muzea v Praze <i>Markéta Králíčková (ZŠ, Praha 8 – Kobylisy)</i>	373
Československé školy ve Velké Británii v období protektorátu <i>Magdaléna Šustová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského)</i>	379
Vzdělávání židovského žactva po Mnichovu 1939 a v Protektorátu Čechy a Morava <i>Dana Kasperová (Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci)</i>	389
Anna Hlavatá – její pedagogická a sociálněpedagogická činnost (Legie malých) <i>Jana Bartošová (Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského)</i>	395
Antropozofické vzdělávací snahy v Praze v druhém a třetím desetiletí 20. století – filozofická východiska, organizační struktury, praktické vzdělávací aktivity a pokusy <i>Tomáš Zdražil (Seminar für Waldorfpädagogik Freie Hochschule Stuttgart)</i>	403
Ludovít Štúr – nová paradigma vo výchove a vzdelávaní <i>Lubica Predanociová (Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre)</i>	415
Juraj Čečetka – prvý slovenský profesor pedagogiky <i>Blanka Kudláčová (Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave)</i>	423
Význam a miesto Jána Kváčalu v budovaní slovenského školstva po vzniku ČSR <i>Lucia Bokorová (Pedagogická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave)</i>	433
První zpráva o příhodovské škole v Kyšperku nad Orlicí (dnes Letohradu) aneb Co bylo odhaleno v kyšperské školní kronice <i>Růžena Váňová (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy)</i>	439
Pedagog a vědec Jan Uher – osobnost evropského rozměru <i>Jana Uhlířová (Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy)</i>	449
Dionys Grün – učitel korunního prince <i>Jan Županič (Univerzita Karlova)</i>	459
Obrazová příloha	465

Úvodní slovo děkanky Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy doc. PaedDr. Radky Wildové, CSc.

Dámy a pánové, vážení účastníci konference *Úloha osobností a institucí v rozvoji evropské vzdělanosti*, srdečně Vás vítám na půdě Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy. Slavnostním důvodem našeho dnešního setkání je 120. výročí založení Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského v Praze.

Konference probíhá pod záštitou ministra školství, mládeže a tělovýchovy za finanční podpory MŠMT; vítám zde zástupce ministerstva pana náměstka PhDr. Jindřicha Fryče a paní náměstkyni Ing. Evu Bartoňovou. Vítám ředitelku Národního pedagogického muzea a knihovny Jana Amose Komenského v Praze paní PhDr. Markétu Pánkovou a představitele fakult a organizací, kteří se spolu s námi na přípravě konference podíleli. Vítám děkana Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci pana doc. RNDr. Miroslava Brzezina, CSc., dále členy a představitele Central European Philosophy of Education Society a členy a představitele České pedagogické společnosti. Na přípravě konference se za Pedagogickou fakultu Univerzity Karlovy podílela katedra občanské výchovy a filozofie pod vedením doc. PhDr. Naděždy Pelcové, CSc., a za Technickou univerzitu v Liberci katedra psychologie a pedagogiky, vedená doc. PaedDr. Tomášem Kasperem, Ph.D.

Těší nás velký zájem a účast z celé České republiky, Slovenska, Polska a Rakouska, čímž konference získala opravdu evropský, nebo přesněji střeoevropský rozměr; těší nás velká účast vědeckých odborníků, učitelů, pedagogických i akademických pracovníků, historiků, filozofů, pracovníků muzeí, knihoven a dalších vzdělávacích institucí a hlavně hojná účast a zájem studentů a doktorandů z obou zúčastněných fakult.

Téma konference se ukázalo jako nesmírně aktuální a předpokládám, že se v příspěvcích objeví vážné úvahy o dějinách i současnosti evropské vzdělanosti, že si budeme mít možnost uvědomit rozdílnost vývoje v jednotlivých zemích i to, co nás dnes v oblasti vědění a vzdělávání spojuje.

Instituce pojmenovaná po Janu Amosi Komenském, vzešlá z iniciativy dalších velkých učitelských osobností, prošla bouřlivým vývojem, který odrážel specifičnost českých dějin od doby obrození podnes, osud národní vzdělanosti i starost učitelstva o její povznesení. Dnes je moderní institucí evropské úrovně, která iniciuje vědecká setkání – řadu velkých konferencí, seminářů, publikuje, organizuje výstavy, poskytuje zázemí badatelské činnosti a hlavně partnersky spolupracuje s pedagogickými fakultami na přípravě budoucích učitelů i odborníků v oblasti pedagogiky i dějin pedagogiky a poskytuje jim například

badatelské zázemí pro jejich bakalářské, diplomové nebo doktorské práce. Víme, že i tato současná spolupráce není samozřejmostí, ale výsledkem úsilí konkrétních osob a osobností, které překračují úzce rezortní zaměření své odbornosti i pracovní pozice a přinášejí do pedagogické teorie i praxe řadu nových podnětů.

Těto konferenci přeji zdar.

*Doc. PaedDr. Radka Wildová, CSc.,
děkanka Pedagogické fakulty Karlovy Univerzity*

Zdravice doc. RNDr. Miroslava Brzeziny, CSc., děkana Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci

Spectabilis děkanko, vážená paní náměstkyně, vážená paní ředitelko, dámy a pánové, jsem velmi potěšen, že Vás mohu za spolupořadatele – Fakultu přírodovědně-humanitní a pedagogickou Technické univerzity v Liberci – pozdravit u příležitosti toho, kdy si připomínáme založení tak významné pedagogické instituce, jakou je Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského.

Oslava 120. založení Pedagogického muzea bude pracovní. Konferenční program, který je připraven, představuje významné připomenutí odkazu českého učitelstva, které na konci 19. století, v době národního rozvoje, nezapomnělo, že otázka vzdělání a výchovy patří k těm oblastem, které nesmí být opomíjeny.

Je zřejmé, že učitelská angažovanost byla významným motorem tehdejších školských reformních snah a kultivace pedagogické diskuse. Jestliže české učitelstvo dosáhlo před 120 lety svépomocí takového úspěchu – jakým založení Pedagogického muzea bezesporu bylo –, potom by si i dnes měla učitelská veřejnost klást vysoké cíle a nebát se řešit i v této nelehké ekonomické i společenské atmosféře problémy rozvoje moderní vzdělanosti.

Věřím, že pořádající fakulty jsou dokladem kvalitní spolupráce vědecké, akademické a učitelské obce, že jsou a budou stát při podstatných kvalitativních změnách jak v rámci pregraduální učitelské přípravy, tak i v postgraduálním vzdělávání učitelů, že budou významnými partnery, pokud jde o podporu kvality učitelské profese, a iniciátory moderního, efektivního a promyšleného systému kariérního růstu.

Přeji Vám úspěšné konferenční jednání a nám všem a učitelské obci pracovní úspěchy v oblasti podpory a rozvoje kvality školního vzdělávání.

Děkuji.

*Doc. RNDr. Miroslav Brzezina, CSc.,
děkan Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické
Technické univerzity v Liberci*

Zdravice PhDr. Markéty Pánkové, ředitelky Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského

Spectabiles vážená paní náměstkyně, vážený pane náměstku, dámy a pánové, jsem potěšena nejen já, ale i celá kulturní veřejnost, že oslavy 120. výročí založení Pedagogického muzea, v současné době rezortního muzea ministerstva školství, se realizují pod záštitou ministra školství, mládeže a tělovýchovy prof. Petra Fialy. Jednou z akcí oslav je také tato mezinárodní konference.

Úloha osobností a institucí v rozvoji vzdělanosti v evropském kontextu je téma velmi významné. Osobnost a instituce jsou dvě stránky téže mince. Jakkoli vznešená instituce bez tvůrčích osobností by zůstala jen prázdnou nádobou, zatímco i ta nejvýraznější osobnost by bez institucionálního zázemí – zejména v moderní a postmoderní společnosti – sotva prosadila své podněty a prospěšné záměry. Avšak tato souvislost byla zjevná už v dávné minulosti. Pokud obrátíme zraky k Janu Amosi Komenskému a jeho Obecné poradě o nápravě věcí lidských, můžeme v ní vyčíst úporné úsilí tohoto myslitele o nalezení takových institucí, které by byly v souladu s lidskou bytostí a jejími základními potřebami. S hlubokou znalostí psychologie a skladby lidského společenství Komenský promýšlel poslání institucí všeho druhu – počínaje školou, která by nenásilně utvářela osobnost na prahu životní cesty, a konče celosvětovým shromážděním moudrých, jež by posuzovalo a navrhovalo hlavní směry vývoje lidstva do šťastnější budoucnosti.

Nezmiňuji Komenského jen z formálních důvodů, neboť je ideálním patronem Národního pedagogického muzea a knihovny, ale i proto, že se jeho obrovité a mnohotvárné dílo může stát východiskem k uvažování o vztahu osobností a institucí také v naší době. Dnes se ke Komenskému hlásí vzdělanci, společnosti a instituce na všech kontinentech. Jednou z nich je i naše muzeum. Když před 120 lety vznikalo, právě u příležitosti 300. výročí narození učitele národů, stála za ním iniciativa významného pražského učitele Josefa Kliky, který pochopil, jak významné je pro přítomnost a budoucnost podchycení kořenů intelektuálního vývoje a jak nezbytná je v každém národě instituce, která by soustavně pečovala o dokumentaci cest ke vzdělanosti. Jeho zásluhou a poté přičiněním pozapomenutých osobností z několika dalších generací vyrostla instituce, která – kromě jiného – dokládá a osvětluje místo vynikajících osobností v dějinách české a evropské vzdělanosti.

Připomeňme si jen stálou expozici Odkaz J. A. Komenského. Tradice a výzvy české kultury a vzdělanosti. Od Cyrila a Metoděje přes Karla IV. a Jana Husa až po T. G. Masaryka a Václava Havla jsou tu představeny zakladatelské osobnosti. Ale nejen ony. Své místo zde nalezly rovněž velké postavy, inspirující svým hlubokým humanismem a mravním

patosem, např. Přemysl Pitter a Jan Palach. A konečně jsou tu i učitelé, kteří poctivě plní své životní poslání, když se snaží ze svých žáků vychovat osobnosti vzdělané a mravně odpovědné. Jak řekl Komenský ve své Velké didaktice: „Učitelé musí být přesvědčeni, že jsou na vysokém místě důstojnosti a že jim byl svěřen vznešený úřad, nad nějž nic není pod sluncem většího.“

Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského je pouze jednou z institucí, které tuto mezinárodní konferenci organizují. Jestliže se k důstojné připomínce našeho jubilea připojily Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy a Fakulta přírodovědně-humanitní a pedagogická Technické univerzity v Liberci spolu s evropskou a českou pedagogickou společností, pak jim za to patří upřímný dík. A zároveň projev radosti nad tím, že konference *Úloha osobností a institucí v rozvoji vzdělanosti v evropském kontextu* uvede odkazy řady významných osobností, včetně J. A. Komenského, do nových souvislostí a snad i příslušníky nejmladší badatelské generace povzbudí k dalšímu bádání o osobnostech či institucích, které zásadně ovlivnily či ovlivňují kvalitativní rozvoj naší společnosti. Ten může zajistit jen a jen vzdělaný jedinec.

Děkuji za pozornost.

*PhDr. Markéta Pánková,
ředitelka Národního pedagogického muzea
a knihovny J. A. Komenského*

Zdravice Ing. Evy Bartoňové, náměstkyně ministra školství, mládeže a tělovýchovy

Spectabiles paní děkanko a pane děkane, vážená paní ředitelko, vážení přítomní, je mi velkou ctí zahájit tuto významnou mezinárodní konferenci, která jistě přinese množství zajímavých a objevných poznatků z oblasti teorie a filozofie výchovy a umožní šířeji poznat vzájemný poměr mezi institucemi a osobnostmi při utváření moderního školství. Není mou úlohou hovořit o závažných otázkách, které jsou s tímto tématem spojeny – tento úkol náleží několika desítkám odborníků z tuzemských i zahraničních vědeckých pracovišť, kteří se na konferenci sešli. Mým posláním je hovořit zde jako zástupkyně Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy a z tohoto titulu si ve svém úvodním slově dovoluji poněkud aktualizovat název dnešní konference: je bezpochyby důležité a potřebné zkoumat úlohu institucí a osobností v dějinách; pro mne a pro ministerstvo školství, které odpovídá za fungování a úroveň školství v naší zemi, je však mimořádně důležité a potěšující vidět, jak na přípravě tak významného projektu, jakým je dnešní konference, dokáže v dnešní době spojit síly a plodně spolupracovat hned několik vědecko-výzkumných institucí: Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy, Katedra pedagogiky a psychologie Technické univerzity v Liberci a Národní pedagogické muzeum a knihovna J. A. Komenského v Praze. Poslední jmenovanou instituci musím zvlášť vyzdvihnout, protože je to právě letošní 120. výročí založení Pedagogického muzea – rezortního muzea Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy –, co se stalo podnětem pro uspořádání této konference.

Zmínila jsem již instituce, bez nichž by se konference nekonala; nyní je ještě třeba zmínit osobnosti, jejichž zásluhy o konání této akce jsou stejně významné. Za organizaci dnešní konference bych ráda poděkovala paní děkance doc. PaedDr. Radce Wildové, CSc., ale také hlavním organizátorům paní doc. Naděždě Pelcové z katedry občanské výchovy a filozofie Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy, panu doc. Tomáši Kasperovi z katedry pedagogiky a psychologie Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické Technické univerzity v Liberci a v neposlední řadě ředitelce PhDr. Markétě Pánkové z Národního pedagogického muzea a knihovny J. A. Komenského a všem jejich spolupracovníkům.

Než předám slovo dalším řečníkům, dovoluji mi prosím, abych omluvila pana ministra školství prof. Petra Fialu, který nad touto akcí i nad dalšími oslavami 120. výročí založení Pedagogického muzea převzal záštitu. Coby člověku pohybujiícímu se celý život v aka-

demické sfěře by panu ministrovi činilo obzvláštní potěšení dnešní konferenci osobně zahájit, naneštěstí však musel v souvislosti se svou nynější ministerskou rolí upřednostnit politická jednání.

Dámy a pánové, nyní již nezbývá než popřát Vašemu dnešnímu jednání mnoho zdaru!

*Ing. Eva Bartoňová, státní tajemnice
a náměstkyně ministra školství*

Odkaz Komenského dnešku

Naděžda Pelcová

(Pedagogická fakulta Univerzity Karlovy)

Chceme-li se dobrat odpovědi na otázku, jaký je význam Komenského pro současný svět, pro nás dnes, musíme se obrátit nejen k pramenům, nýbrž i k interpretacím, jež na Komenského díle v průběhu let ulpěly, neboť ony nám mohou pomoci porozumět tomu, proč Komenský dnes? Právě jimi se stal Komenský jakoby bohatším než ten původní, který byl čten v době, kdy sám žil. Současníci ho vnímali spíše jen jako pedagogického reformátora, jako autora významných jazykových učebnic, jako biskupa jednoty bratrské, někteří ze spolubratří dokonce jako panteistického heretika, jiní jako naivního nerealistického snílka, nebezpečného politického manipulátora, osvícenci ho viděli jako vyznače starých metafyzických konceptů či šíitele revelací – apokalyptických vizí konce světa. My ho dnes vnímáme především jako významného evropského filozofa, jako myslitele celku. Jak k této proměně došlo?

Tento obrat se v podstatě datuje od objevení Obecné porady o nápravě věcí lidských v polovině třicátých let 20. století (i když trvalo ještě několik desetiletí, než se dílo zpřístupnilo hlubšímu bádání).

Čím to, že toto nedokončené dílo, byť obrovské, změnilo nejen hodnocení významu myšlení Komenského, ale také rozvinulo jakoby celý nový horizont vztahený k možnosti porozumění dnešnímu člověku a společnosti? Minulost zde ožila nikoli jako tezaurované, uzavřené vědění, ale ve smyslu živé tradice, tedy té minulosti, jež nám umožňuje porozumět vlastní přítomnosti.

Zkušenosti a poučení, jichž se evropskému člověku dostalo na konci novověku, dvě světové války, ekonomické krize a ekologické katastrofy, popření důstojnosti svobody člověka v totalitních režimech, krize vědy, vědotechnika a zbrojení podstatně změnilo optiku čtení – Komenského snahy o přivedení člověka k odpovědnosti za celek světa, a to prostřednictvím výchovy, se prizmatem nových zkušeností nejvíce již tak naivní a zpátečnické, jako kdysi připadaly osvícencům, např. Pierru Baylovi na počátku novověku.

Moderní lidstvo mezitím totiž přehodnotilo svůj vztah k představě lineárního pokroku, dosahovaného především zvětšováním nadvlády člověka nad světem, přírodou, společností i sebou samým, jak to hlásali Bacon a Descartes. Nové čtení Komenského s ohledem na celek jeho díla, pojetí Komenského jako svědka dobové krize, z níž se teprve rodila doba moderní, je zásluhou především české komeniologie, reprezentované jmény Jana Patočky, Radima Palouše, Jaroslavy Peškové, Dagmar Čapkové aj. V jejich novém čtení, v novém hodnocení minulých řešení, v odhlédnutí od omezení dobových konotací se ukazuje mno-

hé, co dosavadním perspektivám pohledu unikalo a co pro nás, kteří jsme svědky další z řady krizí, může být důležité.

Potvrzuje se hermeneutické pravidlo, že velké dílo se modifikuje každým novým čtením, koncentruje v sobě zkušenosti z událostí, kterými nové generace čtenářů prochází. Zájem dnešních filozofů, teologů a pedagogů o Komenského dílo a především o Obecnou poradu o nápravě věcí lidských jakoby potvrzoval slova „Velká kniha zůstane vždycky živá, roste a stárne zároveň s námi a nikdy nezemře. Čas ji oplodní a pozmění. Zatímco bezvýznamná díla jsou odsunuta do zákoutí historie a vytratí se.“¹

Nahlížíme-li na Komenského myšlení z kontextu vývoje, od prací didaktických k Obecné poradě o nápravě věcí lidských, můžeme především říci, že jde o pohyb, oscilaci mezi dvěma základními nároky, dvěma imperativy, před nimiž stojí evropské lidstvo odedávna. Formulovali je staří mudrci již v 7. století př. n. l. Ten první připomíná Komenský ve Velké didaktice, je to Pittakovo slavné „Gnóthi seauton“ („Poznej sebe sama“)², ten druhý prostupuje celou intencí Obecné porady, máme na mysli Periandrov výrok: „Meleta to pan.“ („Pečuj o celek.“)³

V konceptu západního myšlení, vzešlého z antiky, je člověk pojímán jako bytost, k jejímuž bytí patří porozumění; to není samoúčelné, v nároku poznat sám sebe se skrývá touha poznat svět, vždyť já jako bytost světa v sobě podržuji jeho řád a zákony, a prvním krůčkem k poznání světa je tedy vědomí sebe v horizontu světa. Staří to vyjadřovali analogií mezi markokosmem a mikrokosmem, analogií mezi dvěma celky, světem a člověkem, a to je motiv, na který svou „synkrisis“ (poznáním z analogie) Komenský navazuje.

Přes nemožnost a neudržitelnost snahy prosadit tuto pradávnu metodu poznání v podmínkách nové doby, na počátku novověku, kdy zvítězily požadavky objektivní, všeobecné platnosti a praktické aplikovatelnosti poznatků, Komenský ukázal, jak důležité je uznat, že poznání člověka proměňuje, že ho nemůže nechat lhostejným, vede jeho volbu a umožňuje mu (a to je i vlastní smysl výchovy a vzdělanosti) rozlišit mezi podstatným a nepodstatným, mezi klíčovým a partikulárním. A to nikoli z hlediska individuálních přání, ale právě s ohledem na celek, ať už je tímto celkem svět, příroda, společnost, nebo lidská kultura. Být celkem – člověkem – znamená obracet se k celkům, hledat je, pečovat o ně. Oproti Descartesově pojetí, poznávajícího člověka jako nezaujatého, objektivního pozorovatele, staví Komenský zásadu, že jako lidé „jsme na jednom jevišti světa“ a žádný z nás nemůže být pouhým divákem.

Zprvu, v raných dílech, chápe Komenský člověka jako bytost dílčí. V Labyrintu světa a ráji srdce, napsaném v nejtěžších dobách (1623) následujících po bitvě na Bílé hoře, je člověk na cestě životem poutníkem, vystaveným neustálému pokušení mámení a bloudění. Zapletenost do světa, jinudost a samosvojnost nepravého života z něj činí hračku v rukou obratných manipulátorů a svůdců; jen otřesem, poznáním vlastní konečnosti a odevzdáním se do rukou Božích je možná záchrana, v novoplatonském či augustinovském duchu

¹ CARRIÈRE, J.-P. – ECO, U., *Knih se jen tak nezbavíme*. Praha, Argo 2010, s. 119.

² KOMENSKÝ, J. A., *Velká didaktika*. In: VSJAK. Sv. I, Praha, SPN 1958, s. 62.

³ SVOBODA, K., *Zlomky před Sokratovských myslitelů*. Praha, NČSAV 1962, s. 30.

Komenský radí utéci ze světa do ráje srdce, do vnitřního chrámu vlastní duše, v níž jediné člověk nalezne pravdu. Jak ale ukázal Jan Patočka ve studii *Komenský a otevřená duše*, nejde o rezignaci na aktivní život ani o pouhý typický metafyzicko-teologický výklad základní životní zkušenosti člověka. Už zde, v tzv. útěšných spisech (vedle *Labyrintu světa a ráje srdce* je to ještě *Hlubina bezpečnosti* aj.), se rýsuje koncept tzv. otevřené duše, která smysl lidského života nevidí ve zmocňování se světa, ale v péči o něj.⁴

Přes řadu životních traumat, jakoby navzdory vlastním životním zkušenostem, je Komenského pojetí člověka veskrze optimistické, nadějně. V první kapitole *Velké didaktiky* je člověk určen jako poslední z tvorů (poslední nikoli významem, ale časově, tedy jako vrchol stvoření), nejskvotnější, nejdokonalejší a nejznamenitější, jak říká Komenský. Zde uvedený Pittakův požadavek „Γνώθι σεαυτόν“ – „Poznej sebe sama“ – jímž se začala a živila řecká filozofie, neznamená ani pouhou introspekci, jak by se mohlo zdát modernímu posluchači, ani egoistický nárok, že jediné, co stojí za to poznávat, jsem já sám; jde o požadavek nahlédnout do povahy vlastního lidského bytí, do jeho smyslu, jde o porozumění člověku v jeho celostnosti. Vznešenost lidské přirozenosti je podle Komenského dána účastí člověka na věčnosti; jen v něm je spojeno všechno, co mají ostatní tvorové jen zčásti: „bytí, život, smysly a rozum“.⁵ Na rozdíl od svých současníků nechápe člověka jednostranně, buď jen jako myslící ego (Descartes), nebo jako pána přírody (Bacon), anebo jen jako obraz Boží (Augustinus), nýbrž univerzálně jako bytost nadanou rozumem, svobodnou vůlí a odhodláním k činům. Člověka neurčuje jen chápavý rozum, nýbrž také vůle, která věcmi proniká (avšak měla by tak činit nikoli libovolně nebo svévolně, jak se často děje, ale dobře a rozumně) a schopnost pracovat.

Z výměru člověka odvozuje Komenský úkol výchovy: „[...] učit všechny, aby žili pamětliví této své důstojnosti a povýšenosti, a všemi prostředky se snažili dosíci této vznešenosti.“⁶ Smyslem výchovy a vzdělání je pečovat o lidskost (důstojnost, svobodu rozhodování a vznešenost), jež jsou podle Komenského pojetí sice v základu člověku dány, je však potřeba je rozvíjet, pěstovat a pečovat o ně výchovou. Přijímá aristotelsko-tomistickou zásadu „ars imitatur naturam“, výchova je uměním napodobujícím přírodu. Na rozdíl reformačních teologů (např. Luthera), přesvědčených o hříšné přirozenosti člověka, zastával Komenský názor, že lidská přirozenost není nenapravitelně zkažena, je původně dobrá, byla jen porušena vlivem hříchu. Proto je výchova pro člověka nezbytná jako náprava tohoto porušení a jejím úkolem je přivést člověka k sobě samému.

Podle trojího výměru člověka, tvořeného pojmy tvor rozumný (animal rationale), pán tvorstva a obraz Boží (imago Dei), formuluje ve *Velké didaktice* tři cíle výchovy, jimiž jsou moudrost, mravnost a zbožnost. K tomu člověk od Boha obdržel tři nástroje: mysl, ruku a jazyk; mysl k tomu, aby věci chápal, ruku, aby je dobře spravoval, a jazyk, aby věci správně nazýval. Výchova zde není, především anebo pouze, přípravou na praktický život, jako je tomu v instrumentálních dobových podobách (např. u J. Locka), ale je výchovou k lidství.

⁴ PATOČKA, J., *Komenský a otevřená duše*. In: Sebrané spisy, sv. 10. Komeniologické studie II. Praha, Oikumene 1998, s. 344–345.

⁵ KOMENSKÝ, J. A., *Velká didaktika*, s. 62.

⁶ Tamtéž, s. 63.

Podle Komenského nejvyšší z tvorů musí mít nejvyšší cíl. „Neboť cokoli jsme a cokoli konáme, myslíme, mluvíme, strojíme, získáváme a držíme, není nic jiného než jakési stupňování; přičemž postupující dál a dále, vždy sice dostupujeme vyšších stupňů, avšak nejvyšší nenacházíme nikdy.“⁷ Vědění o nejvyšším cíli a nemožnost ho dosáhnout patří k povaze a určení člověka. Jeho bytí se vyznačuje právě touto dvojznačností, v tom se Komenský myšlenkově přibližuje jednomu ze svých velkých současníků, Blaisi Pascalovi. S ním sdílí hlubokou víru v Boha i víru v člověka. Pro oba je člověk bytostí, v níž se spojuje velikost a malost, záhadnost a pochopitelnost, výsostnost i banálnost, vznešenost i ubohost.

Komenský nesouhlasí s Descartesovým pojetím chladného, analytického rozumu, který rozvrhne svět podle jediného kritéria: *clare et distincte*. Komenského člověk má jasnou mysl, kterou „[...] chápe nejen věci blízké, nýbrž si přibližuje i vzdálené (ať místem nebo časem), k vysokým se povznáší; tajné vypátrává, skryté odkrývá, i věci nevypátratelné se snaží vypátrat; do té míry něčím nekonečným a neohraničitelným je naše mysl. Třeba bylo dáno člověku tisíc let, v nichž by se vždy něčemu přiučoval, [...] přece jen vždy bude míti kam směřovat, co se mu naskytne; lidská mysl je neskonale obsáhlá, že je v poznávání skoro bezednou hlubinou [...]; myslí nelze stanovit hranici ani na nebi, ani mimo nebe; tak nad nebesa nebes jako pod propast propastí vystupuje a sestupuje; třeba byly tisíckrát větší, než jsou, přece je proniká neuvěřitelnou rychlostí.“⁸

Lidská mysl, schopná pojmut a proniknout celý svět, je ve světě a zároveň svět proniká a přesahuje (později to Komenský nazve *mundus possibilis* – svět možný, v myslí tak může být obsaženo i to, co ještě ne-jest; všechno to, co lze poznat, myslet, ale také si představit, chtít a vysnít).

Člověk je bytostí, jež v sobě pojímá (v malém) všechny síly světa; pokud je v sobě udrží a rozvine, pokud to potenciálně dané nepromarní, pak mezi přírodou a člověkem, mezi stvořením a tvorbou, mezi makro- a mikrokosmem zavládne harmonie. A to je cíl Komenského usilování, který se nejuplněji snažil vyjádřit právě v *Obecné poradě o nápravě věcí lidských*.

Zatímco *Velká didaktika* začíná, jak jsme si ukázali, vymezením antropologických východisek, definicí člověka, *Obecná porada o nápravě věcí lidských* vychází z reality skutečného života, z její kritiky. Komenský popisuje příklady krize lidského společenství, porušení tzv. „věcí lidských“. V části *Panegiesie* čteme: „Místo moudrosti vládne nevědomost nebo sofistika, místo náboženství nevěra nebo pověra, místo společenského zřízení buď anarchie a zmatek, nebo tyranie a utlačování.“⁹ Lidská mysl je oslabena, nevědomí tápou a učení pochybují; člověk se hluboce odcizil světu i sám sobě, zvěčnil a zpředmětnil sebe i lidské vztahy, a jak říká Komenský „nevládneme my nad věcmi, nýbrž ony nás svírají jako v poutech“.¹⁰ Jsou pokaženy projevy vůle a celá země je jakousi arénou zápasů. Jsou pokažena úsilí a snahy, neboť se redukuje na pachtění za majetkem a rozkošemi.

⁷ Tamtéž, s. 63–64.

⁸ Tamtéž, s. 73.

⁹ KOMENSKÝ, J. A., *Obecná porada o nápravě věcí lidských*. In: VSJAK. Sv. IV. Praha, SPN 1966, s. 84.

¹⁰ KOMENSKÝ, J. A., Tamtéž, s. 86.